

Буряк К. М.,
аспірант

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРИЧИН ТА УМОВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ

DIFFERENTIATION OF CAUSES AND CONDITIONS OF COMMITTING CRIMES AGAINST JOURNALISTS

У статті автор досліджує диференціацію причин та умов вчинення злочинів проти журналістів. Наведена диференціація причин і умов вчинення злочинів проти журналістів за двома рівнями – суб'єктивним і об'єктивним – є авторським баченням проблеми детермінації злочинності у досліджуваній сфері.

Ключові слова: диференціація, причини, умови, злочин, журналіст.

В статье автор исследует дифференциацию причин и условий совершения преступлений против журналистов. Приведенная дифференциация причин и условий совершения преступлений против журналистов по двум уровням – субъективным и объективным – является авторским видением проблемы детерминации преступности в исследуемой сфере.

Ключевые слова: дифференциация, причины, условия, преступление, журналист.

The differentiation of causes and conditions of crimes against journalists is explored in the article by author. The following differentiation causes and conditions of crimes against journalists at two levels – subjective and objective is the author's vision of problem determination crime in the study area.

Key words: differentiation, causes, conditions, crime reporter.

Варто засвідчити, що сучасні вчені-кримінологи як України, так і зарубіжних країн єдині в думці про те, що однією з ключових проблем кримінології, що має важливе теоретичне і практичне значення, було й залишається вивчення причин та умов злочинності як у цілому, так й окремих її видів.

Без такого вчення було б безглуздом дослідження не тільки цього явища, а й особи злочинця, проблем запобігання злочинності. Особливо актуальним воно є сьогодні, коли спостерігається крайнє загострення соціально-економічної, політичної обстановки в країні, має місце криза моральності і злочинність досягає своєї «критичної маси».

І боротися треба, як зазначає О.В. Ведмідський не стільки з цим наслідком – злочинністю, а й з причинами, що породжують це явище, та умовами, що сприяють його прояву [1, с. 455]. Крім того, у такий спосіб простежується загальнофілософська категорія діалектики таких категорій, як «одиничне», «особливе», «загальне» [2, с. 594].

Відповідно до зазначених методологічних засад, причини і умови вчинення злочинів проти журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю є «особливим» по відношенню до «загального» – причин і умов злочинності загалом. Водночас «одиничним» охоплюються причини і умови окремо взятого злочину проти журналістів, урахувавши особливості механізму злочинної поведінки, особи злочинця, жертви злочину тощо.

У зв'язку з цим варто підтримати І.С. Заєць, що «детермінація злочинності, насамперед, пояснює, звідки виникають такі негативні явища об'єктивної дійсності, та яким чином відбуваються процеси їх відтворення. Окрім того, із позиції онтології вивчення проблематики детермінаційних процесів

є важливим для розуміння природи особи злочинця, яка чинить перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, та для вироблення стратегічних і тактичних заходів запобігання злочинним проявам у цій сфері суспільних відносин» [3, с. 100].

Метою статті є диференціації причин та умов вчинення злочинів проти журналістів, існування значної кількості дискусійних теоретичних і практичних проблем, які потребують вирішення.

Під час підготовки статті ми використали наукові доробки таких вітчизняних і зарубіжних учених-криміналістів, як Ю.М. Антопяна, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, Я.С. Безпалої, І.Г. Богатирьова, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, В.К. Грищука, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, І.С. Заєць, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.О. Книженко, О.Г. Колба, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвинова, О.М. Лихової, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, А.В. Савченка, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, Н.С. Юзикової, Н.М. Ярмиш та ін.

Поіменовані автори зробили вагомий внесок у розроблення теорії і практики запобігання злочинності в Україні як загалом, так і щодо кримінологічної протидії перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів.

Водночас зміни в законодавстві про кримінальну відповідальність від 14 травня 2015 р. та від 4 лютого 2016 р. в частині криміналізації групи злочинів проти журналістів потребують оновленого погляду на професійну діяльність журналістів як комплексну кримінологічну категорію. Зазначені обставини в сукупності і визначили потребу у підготовці цієї статті, її науково-прикладну спрямованість і зміст.

Ми звертаємо увагу на той факт, що досить часто в сучасній кримінологічній літературі дослідники

використовують як рівнозначні поняття «причина», «обставина» «детермінанта», «фактори». Водночас варто наголосити, що не треба випускати з уваги їхні понятійні відмінності.

А тому ми переконані, що категорія «причина» має місце в контексті логічного взаємозв'язку «причина – наслідок». Із філософської позиції категорія «причинність» має значення зв'язку між певними явищами, при яких декілька (одне чи більше) взаємодіючих явищ (причина) породжують якісно нове явище (наслідок).

Саме тому сутність такої категорії, як причинність, полягає в тому, що будь-який процес або явище дійсності виникає і закономірно розвивається внаслідок існування та взаємодії певної сукупності причин. Через те що феномен злочинності є також соціальним явищем об'єктивної дійсності, у якій діють такі самі закономірності, всі основні положення причинності як категорії філософської діалектики розповсюджуються і на сферу злочинних проявів [4, с. 76].

У свою чергу, детермінація – поняття похідне від латинського «determiner» (зумовлювати) і означає процес визначення, зумовлення [5, с. 181]. Це найбільш загальна категорія, що характеризує походження досліджуваних явищ у природі й суспільстві. Коли говорять про детермінізм, то мають на увазі визнання загального взаємозв'язку, взаємодію всіх речей, об'єктів, явищ і процесів.

При цьому різні види взаємозв'язків, яких налічується більше тридцяти, не виділяються, а говорять про «детермінанти» або «обставини». Таким чином, відповідно до теорії детермінізму будь-яке явище детерміноване, тобто його існування різною мірою взаємопов'язане з існуванням інших явищ, що перебувають у певній взаємодії з ним.

На підставі викладених суджень вважаємо, що кримінолога має цікавити насамперед з'ясування й дослідження причин і умов вчинення тих чи інших злочинів, а детермінація виступає зв'язуючим елементом у ланцюзі «причина – наслідок». Через це в нашому дослідженні ми більшою мірою схилиємося до використання поняття «причини і умови злочинів, які вчиняються проти журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю».

Аналіз вітчизняної та зарубіжної кримінологічної літератури дає нам підстави дотримуватися позиції, що причини – це ті чинники, які породжують злочинність як свій наслідок. Умови ж безпосередньо не продукують це явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх розвиток і у такий спосіб сприяють виникненню і поширенню злочинних проявів у суспільстві.

Нині сучасна кримінологічна наука дотримується позиції щодо поєднання біологічних і соціальних чинників у формуванні злочинної поведінки. Такі чинники мають місце як у системі причин і умов злочинності загалом, так і злочинів проти журналістів зокрема. Розвиваючи концепт «злочинної людини», запропонований і обґрунтований адептом біологічної теорії пояснення причин злочинності, італійцем

Ч. Ломброзо, А.Р. Ратінов вказує, що причиною злочину є суб'єктивний чинник – дефекти психології індивідуумів, соціальних спільностей (позиція антропології).

Своєю чергою соціальні чинники, що зумовлюють формування криміногенної психології, виступають як умови злочинності. Цю позицію підтримав й академік А.П. Закалюк, наголосивши, що анти-суспільна спрямованість особистості, яка є безпосередньою причиною злочину, спричинюється та зумовлюється не однією, а багатьма причинами та умовами різного характеру [6, с. 199].

У свою чергу І.М. Даньшин, більше схилиючись до соціальних передумов пояснення злочинності, з цього приводу зазначає, що варто виходити з тієї безперечної обставини, що злочинність об'єктивно пов'язана з багатьма економічними, соціальними, суспільно-психологічними, організаційно-управлінськими, демографічними та іншими явищами і процесами, які в своїй сукупності (одні більшою мірою, інші – меншою) детермінують її [7, с. 56]. Отже, констатуємо, що причина створює можливість певного наслідку, для настання якого потрібні ще й умови.

Ураховуючи наявні в кримінології позиції, можна узагальнити, що біологічні чинники відповідають причинам злочинності, соціальні – умовам. Поєднання цих двох видів чинників виливається у парну кримінологічну категорію причин і умов злочинності.

Наявні узагальнення прийнятні й для виявлення причин і умов злочинності щодо журналістів як частини загальної злочинності. Сформульовані нами теоретичні узагальнення дають підстави стверджувати, що найбільш вдалою є диференціація причин і умов вчинення злочинів проти журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю на суб'єктивні (внутрішні) та об'єктивні (зовнішні).

При цьому суб'єктивні причини і умови повністю залежать від волі, свідомості, емоцій, в усякому випадку від спрямованості особи злочинця, об'єктивні ж – не залежать від цього. До цього подібний поділ застосовувався вітчизняними й зарубіжними вченими у галузі пенітенціарної кримінології. Основною перевагою такого поділу ми вважаємо те, що він більшою мірою дає змогу деталізувати об'єкт запобіжного впливу.

Аналіз інших наукових джерел надав можливість установити, що під суб'єктивною або внутрішньою, або безпосередньою причиною конкретного злочину (злочинної поведінки) розуміються різними авторами або асоціальна, або антисоціальна установка, або дефекти правосвідомості, або криміногенна мотивація. Конкретну життєву ситуацію називають або опосередкованою причиною, або об'єктивною умовою, або приводом.

Отже, як показали результати нашого дослідження, внутрішньою (суб'єктивною) причиною вчинення злочинів проти журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю є криміногенна мотивація прагнення до перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, коли особа відчуває, що

продовження журналістом розпочатої діяльності може викрити факти й події, висвітлення яких може привести до дискредитації іміджу особи злочинця або притягнення його до відповідальності згідно із законом.

Як справедливо наголошується у кримінологічній літературі, сюди можуть бути віднесені вікові, статеві, психічні (психічні захворювання, невротичні відхилення тощо), фізіологічні (тип темпераменту, темп і ритм протікання фізіологічних процесів, «критичні дні», клімакс у жінок і т. ін.) та інші особливості (характер, соціально-психологічні, особистісно-психічні, морально-психологічні та інші якості) особи злочинця.

Вони якраз і можуть сприяти випадінню окремих ланок кримінальної спрямованості, гальмуванню або посиленню їх функціонування і т. ін. У цьому і полягає їх вплив на механізм злочинної поведінки саме як умов, а не причин, які є, у свою чергу, джерелами злочину [8, с. 98–99].

Дослідженням встановлено, що більшість осіб, які вчинили злочини проти журналістів, відрізнялася імпульсивним темпераментом, що корелювало з їхнім відносно молодим віком (77,3% осіб, які вчинили злочини проти журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю, були віком до 40 років), особливо порівняно з жертвами злочинів.

Суттєвою, на нашу думку, ознакою, що сприяє реалізації криміногенної мотивації, причини і умови є в рамках внутрішніх (суб'єктивних) умов вчинення злочинів проти журналістів рівень освіти, у межах якого трапляються випадки його низького рівня (зокрема, 9,1% осіб, які вчинили злочини проти журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю, мали всього лише базову середню освіту).

Судимість осіб, які вчинили злочини проти журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю, як ознака, котра могла б посилити вияв внутрішніх (суб'єктивних) умов вчинення злочинів проти журналістів, не дістала широкого поширення, адже на момент вчинення злочину одну судимість мали 4,5% осіб, а 95,5% були несудимими.

Зовнішньою (об'єктивною) причиною вчинення злочинів проти журналістів є криміногенна ситуація різних типів. Найпоширенішою є інформаційно-пошукова криміногенна ситуація, що відрізняється за змістом, тобто характером і спрямованістю зібраних фактів за тим чи іншим напрямом професійної діяльності журналістів. Часто результатом інформаційно-пошукової діяльності журналіста є сенсаційні, резонансні фактори, що можуть спричинити дискредитацію особи, відомості про яку становлять журналістський інтерес, або містити фактичні дані – підстави для відкриття кримінального провадження і т. ін. Досить часто у справах про злочини проти журналістів така ситуація корелює із криміногенною ситуацією помсти.

Серед інших типів ситуацій, схожих за механізмом дії з інформаційно-пошуковою, є криміногенна ситуація здійснення незаконної професійної діяльності журналіста, зміст якої – перевищення наданих

журналісту повноважень у процесі збирання даних, що становлять журналістський інтерес. Така діяльність вже перебуває за межами кримінально-правової охорони, адже Закон України про кримінальну відповідальність бере під охорону лише законну професійну діяльність журналістів.

Також можна виділити криміногенну ситуацію наявності внутрішніх суперечностей між аморальною (компрометуючою, протиправною) діяльністю суб'єкта журналістського розслідування й власне пошуковою діяльністю журналіста, спрямованою на виявлення, викриття й документування діяльності, що становить інтерес для преси.

Крім того, насильницькі злочини проти журналістів породжує конфліктна ситуація, корисливі – проти особистої, приватної власності – віктимно-криміногенна.

Зовнішні (об'єктивні) умови вчинення злочинів проти журналістів – це макро- й мікросередовище в межах соціуму, до змісту якого входять такі криміногенно значимі елементи (які пов'язані з недоліками функціонування окремих суспільно-державних інституцій):

1. Соціально-економічна криза українського соціуму. Ця умова посилилася після «Революції гідності», коли в суспільство «запустили» широкий масив інформації, котра була «невігідною» певним соціально-політичним прошаркам і водночас становила неабиякий журналістський інтерес. Водночас посилення гарантій професійної діяльності журналістів активізувало хвилю журналістських розслідувань, після яких відбувався тиск, погрози й інший протиправний вплив на журналістів, аж до вчинення проти них злочинів. Це, а головне прив'язка у кваліфікації до злочинного мотиву – помсти за законну професійну діяльність журналістів – у підсумку й стало результатом внесення змін до КК України у 2015 р.

2. Тенденція «зрощування» засобів масової інформації зі злочинними структурами. Соціально-економічна криза негативним чином впливає і на незалежність ЗМІ, адже не є секретом, що засоби масової інформації безпосередньо залежать від економічної ситуації в країні. Такий стан справ у разі його негативного розгортання може призводити до негативних тенденцій.

Наприклад, у разі відсутності стабільного й цікавого матеріалу для висвітлення, що прямо впливає на оплату праці за виконання професійних обов'язків, журналіст змушений шукати тему, яка не тільки затребувана, а й буде оплачена. Зацікавлені учасники досліджуваної журналістської теми можуть сприяти в розгляді такої проблеми, надаючи не тільки співпрацю, а й оплату замовлення.

Як зазначає Ю.І. Гололобова, такий прийом часто використовується організованими злочинними співтовариствами й олігархами, оплачуючи послуги «своїх» журналістів заради просування особистих інтересів.

Збільшення статей, у яких чітко простежуються злочинні інтереси, вказує на те, що внаслідок сфор-

мованих в інформаційній сфері економічних відносин подвійне замовлення є зручним та вигідним. «Смажений матеріал» може не завжди відповідати дійсності, але завжди буде затребуваним в аудиторії, якщо він буде торкатися теми гуманності законів злочинного світу, кримінального життя і злочинських традицій, проголошення всієї правоохоронної системи порочною, звинувачення конкретних осіб, пов'язаних із боротьбою проти злочинності, на підставі вигадок і замовлень, монтажу.

Ситуація, у якій журналіст отримує ексклюзивне право на висвітлення матеріалу від зацікавлених осіб, славу від виконання сенсаційного матеріалу і подвійну оплату – від ЗМІ та «заохочення» від замовника, є приємною й вигідною, але тільки до тих пір, поки його покровителі не тільки зацікавлені в ньому, а й мають такі можливості. За несприятливого збігу обставин журналіст завжди стає заручником невдач своїх покровителів і ярлик «виконавця чужих інтересів» носить до кінця життя [9, с. 84–85].

Водночас і не відкидається ймовірність перетворення такого журналіста на жертву відповідного злочину. У такому випадку підлягатиме доказуванню, що діяльність журналіста була законною, професій-

ною, інакше відповідне злочинне посягання кваліфікуватиметься за загальними нормами щодо злочинів проти життя та здоров'я, власності тощо.

Наведені тенденції у підсумку можуть посилювати особистісно-рольову віктимність особи журналіста, втягнутого в наведені «схеми» з подальшим його усуненням через знання «зайвого» матеріалу, котрий може викрити відповідні злочинні угруповання. Тому не випадково, що окремі вітчизняні дослідники кримінологічних засад професійної діяльності журналістів як одну з детермінант вчинення злочину, передбаченого ст. 171 КК України, виділили саме підвищену віктимність журналістів-жертв таких злочинів.

Диференціація причин і умов вчинення злочинів проти журналістів за двома рівнями – суб'єктивним і об'єктивним – є авторським баченням проблеми детермінації злочинності в досліджуваній сфері. Водночас будь-який перелік причин і умов не претендує на ознаки вичерпності через те, що як кримінологічне знання, так і власне середовище, котре є предметом його пізнання, із численними факторами суб'єктивної та об'єктивної дійсності перебувають у постійному русі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ведмідський О.В. Основні детермінанти втеч з місць позбавлення волі або з-під варті / О.В. Ведмідський // Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : [посіб.] / за ред. О.М. Джужі – К. : НАВС, 2013. – С. 455–459.
2. Український радянський енциклопедичний словник : в 3 т. / редкол. : А.В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – [2-ге вид.]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 2 : Каліграфія – Португальці. – 1987. – 735 с.
3. Заєць І.С. Запобігання перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Інеса Сергіївна Заєць. – К., 2014. – 295 с.
4. Кудрявцев В.Н. Причинність в кримінології / В.Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – 176 с.
5. Максимов С.В. Эффективность общего предупреждения преступлений / С.В. Максимов. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – 131 с.
6. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Вид. дім Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
7. Даньшин І.М. Кримінологія: Загальна та особлива частини : [підручник для студентів] / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисосед. – Харків : Право, 2003. – 352 с.
8. Богатирьов І.Г. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам : [моногр.] / [І.Г. Богатирьов, Д.О. Зубов, В.В. Маковій] ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 232 с.
9. Гололобова Ю.И. Средства массовой информации и преступность: кримінологический аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и кримінологія; уголовно-исполнительное право» / Юлия Игоревна Гололобова. – М., 2002. – 161 с.